

ЭНЕРГИЯ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11403328>

Эгамкул Исмаилович Носиров

ТДИУ “Баҳолаш иши ва инвестициялар” кафедраси
муdiri, и.ф.н., доц.

Аннотация. Мақолада иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларида энергия самарадорлигини ошириш юзасидан муаммолар таҳлил қилиниб, мамлакатда энергия самарадорлигини ошириш юзасидан таклиф-тавсиялар берилган.

Калим сўзлар: энергия самарадорлик, инвестициялар, барқарор ривожланиш, тижорат банклари, молия бозорлари, давлат-хусусий шериклиги, субсидиялар, молиявий имтиёзлар.

Мавзунинг долзарблиги. Бугунги кунда энергия самарадорлигини таъминлаш масаласи глобал миқёсда ҳал қилиниши лозим бўлган муҳим вазифалардан бирига айланди. Энергия самарадорлигини ошириш ҳукуматларга бир пайтнинг ўзида мамлакат энергия хавфсизлигини таъминлаш, энергияни яратишнинг янги усуллари қўллаш орқали табиатга зарарли таъсирларни камайтириш ҳамда саноатда рақобатбардошликни ошириш эвазига энергетика сиёсатидаги асосий мақсадларга эришишга ёрдам беради.

Замонавий иқтисодиётда шундай тушунча юзага келдики, энергия ресурслари иқтисодиёт ривожланишининг чегараларини белгилайди. Бу эса, энергияни тежаш масалаларини ўрганиш мақсадга мувофиқ эканлигига ва энергия самарадорлигини ошириш иқтисодий ўсишнинг асосий манбаи сифатида қарашга олиб келди [1].

Энергия тежамкорлиги фақат биргина иқтисодиёт тармоқларига эмас, балки мамлакатнинг макроиқтисодий кўрсаткичларига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Шунинг учун ҳам глобаллашув жараёнларнинг чуқурлашуви шароитида ҳар бир мамлакат “яшил иқтисодиётни” қўллаб-қувватлаши ва энергия самарадорлигини ошириш учун ушбу соҳадаги фаолиятини муттасил равишда ривожлантириши лозим [2].

Энергия самарадорлигини таъминлашга инвестиция киритиш келажакда энергияга бўлган талабнинг қисқариши ва кўрсатилаётган хизматлар сифатининг ошишига ижобий таъсир кўрсатади. Шу сабабли иқтисодиётда энергия тежамкорлигини таъминлаш ва энергия самарадорлигини ошириш йўналишида илмий тадқиқотлар олиб бориш муҳим амалий аҳамиятга эга.

Таҳлил ва натижалар

Дунё бўйича Энергетикага ўтиш индекси (ETI - Energy Transition Index) рейтинги ҳар йили Жаҳон иқтисодий форуми томонидан эълон қилиниб борилади. Мазкур рейтингни тузишда иқтисодий ўсиш ва ривожланиш, экологик барқарорлик ва энергетика хавфсизлигига оид учта асосий тамойилга таянилади. Мазкур индекс кўрсаткичлари давлатлар миқёсида энергетика тизимлари самарадорлигига баҳо бериш имконини беради.

Энергетикага ўтиш индексини ҳисоблашда самарали энергетикага ўтишни таъминлаш билан боғлиқ макроиқтисодий, институционал, ижтимоий ва геосиёсий омилларга асосий эътибор қаратилади [3]. Индексни аниқлашда 5 та омил ҳисобга олинади (1-расмга қаранг).

1-расм. Энергетикага ўтиш индексини ҳисоблашда эътиборга олинadиган асосий омиллар

ЕТІ доирасида мамлакатларда энергия тизимининг жорий ҳолати ва барқарор энергетикага ўтиш учун қулай муҳитни таъминловчи ҳаққонийлик ва тенглик, хавфсизлик, барқарорлик, инвестициялар ва меъёрий-ҳуқуқий асослар ҳамда рағбатлантириш омиллари каби компонентларни ўз ичига олган йўналишлар таҳлил қилинади.

Кўпчилик давлатларда энергия самарадорлигини таъминлаш борасида қулай муҳитни шакллантириш учун тизимни бошқариш ва молиявий таъминот масаласи мураккаб вазифа бўлиб қолмоқда. БМТ ва Европа иқтисодий комиссияси экспертлари томонидан энергия самарадорлигини ошириш борасидаги ҳисоботида уй-жой хўжалиги, транспорт тизими ва бизнес соҳасига оид тармоқлараро умумий хулосалар жамланган. Шунингдек, ҳисоботда уй-жой хўжалиги, транспорт тизими ва бизнес соҳасида энергия таъминоти сиёсатининг асосини ташкил қилиши керак бўлган тамойиллар ва амалий сиёсат ўрин олган [4].

Энергия самарадорлигини ошириш юзасидан хориж тажрибалари асосида шакллантирилган ижобий натижаларга тўхталадиган бўлсак, уй-жой хўжалиги соҳасида иссиқликни сақлаш ва илгари қурилган кўп қаватли уйларда иссиқликни сақлаш мақсадида қайта жиҳозлаш, энергия хусусиятларига минимал талаблар (ЭХМТ) ва қурилиш қоидалари, энергия самарадорликни сертификатлаш, ЭХМТ ва электр ускуналарини маркировкалаш, юқори самарали электр ускуналарни синовдан ўтказиш ва самарали ёритиш тизимини қўллаш каби ёндашувлар киритилган (2-расмга қarang).

Уй-жой хўжалиги соҳасида:

- иссиқликни сақлаш ва илгари қурилган кўп қаватли уйларда иссиқликни сақлаш мақсадида қайта жиҳозлаш;
- энергия хусусиятларига минимал талаблар (ЭХМТ) ва қурилиш қоидалари;
- энергия самарадорликни сертификатлаш;
- ЭХМТ ва электр ускуналарини маркировкалаш;
- юқори самарали электр ускуналарни синовдан ўтказиш;
- самарали ёритиш тизимини қўллаш.

Транспорт соҳасида:

- транспорт воситалари учун солиқ сиёсати;
- енгил автомобиллар учун ёқилғини иқтисод қилиш борасида меъёр ва маркировка жорий қилиш;
- “экоҳаракат”ни жонлантириш;
- жамоат транспорти ва энергия тежамкор ҳаракатланиш усулларини қўллаш.

Бизнес соҳасида:

- энергиядан оқилона фойдаланиш;
- ISO 50001га ўтиш;
- тижорат бинолари;
- имкониятларни ўрганиш;
- кичик ва ўрта корхоналар;
- саноат ускуналари учун ЭХМТни жорий қилиш;
- ихтиёрий келишувлар.

2-расм. Энергия самарадорлигини ошириш юзасидан ёндошувлар

Манба: Политика повышения энергоэффективности: передовой опыт.

Второе издание. ЕЭК ООН. ISSN: 2078-5887. March 2018 – 479 – ECE/ENERGY/100/Rev.1

Транспорт соҳасида энергия самарадорлигини ошириш юзасидан шакллантирилган ижобий ёндошувлар сирасига транспорт воситалари учун солиқ сиёсати, енгил автомобиллар учун ёқилғини иқтисод қилиш борасида меъёр ва маркировка жорий қилиш, “экоҳаракат”ни жонлантириш ва жамоат транспорти ва энергия тежамкор ҳаракатланиш усулларини қўллаш масалалари киритилган. Бизнес соҳасида энергия самарадорликни таъминлаш борасидаги ёндашувлар қаторидан энергиядан оқилона фойдаланиш, ISO 50001га ўтиш, ақлли тижорат бинолари, имкониятларни ўрганиш, кичик ва ўрта корхоналар, саноат ускуналари учун ЭХМТни жорий қилиш ва ихтиёрий келишувлар ўрин олган.

Шунингдек, БМТ ва Европа иқтисодий комиссияси экспертлари томонидан энергия самарадорлигини ошириш юзасидан ҳукуматларга

бошқарув ва молиялаштириш бўйича мувофиқлаштирилган тармоқлараро сиёсат олиб бориш юзасидан тавсиялар ишлаб чиққан (3-расмга қаранг).

Бу борада барча тармоқлар манфаатларига хизмат қиладиган коммунал соҳада амалга оширилиши зарур бўлган сиёсат йўналишлари сифатида коммунал хизматлар учун тарифларни реал харажатлардан келиб чиққан ҳолда белгилаш, энергия самарадорлигини таъминлашни назорат қилиш юзасидан зарур қоидалар қабул қилиш ва энергия самарадорлигини ошириш юзасидан тақдим этиладиган ихтиёрий дастурларни қўллаб-қувватлаш каби мамлакатимиз учун жозибадор бўлган тақлиф-тавсиялар ўрин олган.

Барча тармоқлар манфаатлари учун коммунал соҳадаги сиёсат

- коммунал хизматлар учун тарифларни реал харажатлардан келиб чиққан ҳолда белгилаш;
- энергия самарадорлигини таъминлашни назорат қилиш юзасидан зарур қоидалар қабул қилиш;
- коммунал соҳада энергия хизматларини кўрсатувчи компанияларни ташкил этиш;
- коммунал хўжалиги корхоналари учун «оқ сертификат»ларни жорий қилиш;
- Халқаро молия институтлари (ХМИ) томонидан тақдим этиладиган маблағларни коммунал хўжалиги корхоналарининг энергия самарадорлигини оширишга йўналтириш;
- энергия самарадорлигини ошириш юзасидан тақдим этиладиган ихтиёрий дастурларни қўллаб-қувватлаш.

Тармоқлараро бошқарув сиёсати

- ҳар томонлама қулай бўлган меъёрий-ҳуқуқий асос;
- миллий стратегия, мақсад ва вазифалар;
- энергия самарадорлигини таъминлаш юзасидан институционал механизмлар яратилганлиги, хусусан, масъул ташкилотлар томонидан шаҳарлар ва минтақалар миқёсида мувофиқлаштириш масалалари;
- энергия самарадорлигини таъминлаш борасидаги маълумотлар, уларнинг шаффофлиги ва статистик ҳисобини юритиш ҳамда маълумотларни баҳолаш.

Тармоқлараро молиялаштириш сиёсати

- давлат иштирокида кредитлар орқали ҳамкорликда молиялаштириш;
- энергия хизматларини кўрсатувчи компаниялар фаолиятини давлат-хусусий шериклиги (ДХШ) асосида молиялаштириш;
- молиявий кафолатлар бериш, рискларни тақсимлаш;
- давлат томонидан субсидиялар, солиқ имтиёзлари, чегирмалар ва бошқа имтиёзлар бериш;
- Халқаро иқлим инвестиция фондлари маблағлари ҳисобига молиялаштириш.

3-расм. Бошқарув ва молиялаштириш бўйича тармоқлараро сиёсат

Энергия самарадорлигини ошириш борасида тармоқлараро молиялаштириш сиёсатида давлат иштирокида кредитлар орқали ҳамкорликда молиялаштириш, энергия хизматларини кўрсатувчи компаниялар фаолиятини давлат-хусусий шериклиги (ДХШ) асосида молиялаштириш, молиявий кафолатлар бериш, рискларни тақсимлаш, давлат томонидан субсидиялар, солиқ имтиёзлари, чегирмалар ва бошқа имтиёзлар бериш ҳамда Халқаро иқлим инвестиция фондлари маблағлари ҳисобига молиялаштириш каби йўналишлар ўрин олган.

Халқаро экспертлар энергия самарадорлигини таъминлаш масаласига нисбатан қисқа муддатда ва кам харажатлар ҳисобига амалга ошириш мумкин бўлган восита сифатида қарашмоқда. Энергия самарадорлигини ошириш энергия таъминотида инвестиция киритиш билан боғлиқ эҳтиёжларни камайишига олиб келиши мумкин.

Энергия самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларга кичик ва ўрта бизнес корхоналари томонидан сармоя киритиш ҳам экологик, ҳам иқтисодий сабабларга кўра катта муаммо ҳисобланади. Маълум бир тўсиқлар кўпинча бундай чора-тадбирларга инвестиция киритишни қийинлаштиради. Бунда давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш иқтисодий тўсиқларни енгиб ўтишга ёрдам беради [5].

Кўпчилик мамлакатларда энергия самарадорлигини оширишда тижорат банклари, Марказий банклар ва молия бозорларининг ҳам муносиб ўрни борлигини қайд этиб ўтиш жоиздир. Бундан ташқари барқарор энергияга эга бўлиш масалаларига Халқаро молия институтлари (ХМИ)нинг эътибори йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бу борада етакчилар қаторида Европа тикланиш ва тараққиёт банки (ЕТТБ)ни келтириб ўтишимиз мумкин. ЕТТБ томонидан Барқарор энергия ташаббуси (БЭТ) илгари сурилиб, унда экологик барқарор энергия ишлаб чиқаришни молиялаштиришни қўллаб-қувватлашга

устуворлик берилмоқда. Шунингдек, энергия самарадорлигини ошириш юзасидан зарур лойиҳа ва дастурларни амалга ошириш ҳамда транзакция харажатлари ва рискларни камайтиришга хизмат қилувчи молиявий, техник ва тижорат воситаларини ривожлантиришни молиялаштиришга маблағ ажратилмоқда. Бундан ташқари, энергия самарадорлигини ошириш билан боғлиқ лойиҳалар портфели бошқа кўп томонлама ривожланиш банклари ва йирик тижорат банкларида ҳам шаклланиб бормоқда.

Таклиф-тавсиялар

1. Энергия самарадорлигини ошириш борасидаги фаолият билан боғлиқ харажатларни тўлиқ давлат бюджети маблағлари ҳисобига молиялаштиришнинг имкони йўқ. Шунинг учун, ҳукумат хусусий бизнес вакилларининг энергия самарадорлигини ошириш борасидаги фаолиятини турли солиқ имтиёзлари, чегирмалар, субсидиялар, кафолатлар ва бошқа имтиёзлар бериш орқали қўллаб-қувватлаши лозим.

2. Республикамиз иқтисодиётида энергия самарадорлигини оширишга қаратилган лойиҳаларга хусусий секторни фаол жалб қилиш зарур. Мазкур йўналишдаги лойиҳаларни давлат-хусусий шериклиги асосида молиялаштириш механизмидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Зарипов А.М. Повышение энергоэффективности экономики для реализации целей устойчивого развития. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н., Казань, 2022 г., -с. -3. (-25 с.)
2. Юсупов А.Х. Ишлаб чиқаришда энергиядан фойдаланиш самарадорлигини таъминлаш. Журнал Ученый XXI века, 2021, № 10 (81) –с.5.
3. Fostering Effective Energy Transition: 2023 Edition. -p.10.
4. Политика повышения энергоэффективности: передовой опыт. Второе издание. ЕЭК ООН. March 2018 – 479 – ECE/ENERGY/100/Rev. 1., -с. 14.
5. S.Álvarez-Diez and others. Subsidies for investing in energy efficiency measures: Applying a random forest model for unbalanced samples, Applied Energy, Volume 359, 2024, 122725, <https://doi.org/10.1016/j.apenergy. 2024. 122725>.